

“ŞAIRLER MENBAI” VARDAR YENİCESİ VE VARDAR YENİCELİ ÜÇ ŞAİR: HAYRETÎ - USÛLÎ - HAYÂLÎ*

Hiclâl DEMİR**

İnsan yaşadığı yere benzer
O yerin suyuna, o yerin toprağına benzer

E dip Cansever

Atıf/©: Demir, Hiclal, (2014). “Şairler Menbai” Vardar Yenicesi ve Vardar Yeniceli Üç Şair: Hayretî- Usûlî- Hayâlî, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 1, Haziran 2014, ss.48-59.

Özet: Osmanlı döneminde Selanik vilayetine bağlı olan Vardar Yenicesi (Yenice-i Vardar), bugün Giannitsa/Yannitsa adıyla Yunanistan sınırları içinde yer almaktadır. I. Murat döneminde Evrenos Bey tarafından fethedilen Vardar Yenicesi, Türklerin iskânı ile kısa sürede bir kültür merkezi hâlini aldı. Klasik Türk edebiyatının temel kaynakları olan tezkireler incelendiğinde Vardar Yenicesi'nin birçok büyük yerleşim biriminden daha fazla şair yetiştirdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kültür merkezi olan İstanbul'dan uzak olmasına rağmen “şairler menbai” olmasında, buradaki tasavvufî ortamın etkisi büyüktür. Akıncı beylerinden Evrenosoğulları'nın himayesinde olan Vardar Yenicesi, yapılan cami, medrese, külliye ve hanlar ile mamur hâle getirilirken şehrin manevî yapısı Evrenosoğlu Ahmet Bey'in davetiyle buraya gelen Molla İlâhî ile tamamlanmıştır. Molla İlâhî, vahdet-i vücuda dayalı tasavvufî düşüncenin bu bölgede yayılmasını sağlamış ve bu ortamdan etkilenen Hayâlî, Hayretî, Usûlî, Sırrî, Günâhî, Âgehî, Yûsuf-ı Sine-çâk gibi pek çok şair yetiştirmiştir. Şairlerin ortak özellikleri; samimi bir söyleyiş, baş eğmez tutum, dünyaya kayıtsız bir yaşam tarzıdır. Bu çalışmada, bir kültür merkezi olarak Vardar Yenicesi, burada yetişen önemli şairlerden Hayretî, Usûlî ve Hayâlî'nin bağlı oldukları tasavvufî sistem ve bunun şairlerine yansımaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Vardar Yenicesi, Hayretî, Usûlî, Hayâlî, Molla İlâhî, Giannitsa/Yannitsa

* Bu makale, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan Çağlarını Eleştiren Divan Şairleri: Hayretî - Usûlî - Hayâlî başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü e-posta: hiclaldemir@hitit.edu.tr

“Source of the Poets” Vardar Yenicesi and Three Poets from Vardar Yenicesi: Hayretî - Usûlî - Hayâlî

Human looks like where he lives

Looks to that place water, looks like that place soil

Edip Cansever

Citation/©: Demir, Hiclal, (2014). “Source of the Poets” Vardar Yenicesi and Three Poets From Vardar Yenicesi: Hayretî- Usûlî- Hayâlî, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 1, June 2014, pp.48-59.

Abstract: Vardar Yenicesi (Yenice-i Vardar) which was connected to the province of Thessaloniki during the Ottoman Period, is today located within the borders of Greece and named by Giannitsa/ Yannitsa. Vardar Yenicesi was conquered by Evrenos Bey during the period of Murat the 1st, and shortly thereafter became a center of Ottoman culture as a result of the settlement of Turkish-speaking people. When tezkires, which are the main sources of classical Turkish literature, are examined, it can be found that Vardar Yenicesi trained more poets than many large settlements. Despite Vardar Yenicesi being a long distance away from İstanbul, the city which was the cultural center of the Ottoman Empire, it is the source of the poets and the reason for this is the influence of its mystical atmosphere. Vardar Yenicesi, which was under the auspices of Evrenesoğulları, was turned into a prosperous city as the result of a mosque, a madrasas, numerous precincts and hans being built. The spiritual structure of the city was completed by Molla İlâhî, who went to the city at the invitation of Evrenesoğlu Ahmet Bey. Molla İlâhî provided the understanding that mystical ideas (which were based on vahdet-i vücüt) spread in this region and that environment helped train more poets like Hayâlî, Hayretî, Usûlî, Sırrî, Günâhî, Âgehî, Yûsuf-ı Sîne-çâk who were affected by it. These poets all shared certain characteristics: a sincere way of speaking, an indomitable attitude, and a way of life that was oblivious to the rest of the world. In this study, Vardar Yenicesi is evaluated as a cultural center, and also Hayretî and Usûlî ve Hayâlî, who are important poets that grew up there, are evaluated in the view of the mystical system they are connected to. In addition, a reflection on the effect that this mystical system had on their poems will also be examined.

Keywords: Vardar Yenicesi, Hayretî, Usûlî, Hayâlî, Molla İlâhî, Giannitsa/ Yannitsa.

I. GİRİŞ

16. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de kültürel alanda en parlak dönemidir. Devletin kültür merkezi İstanbul olmakla birlikte Bursa, Edirne, Kütahya, Amasya gibi eski başkent veya şehzade sancağı olmaları nedeniyle kültürel canlılığı sürdüren yerleşim birimleri de mevcuttur. Diğer yandan, böyle bir özelliğe sahip olmayan ve merkezden uzak olmasına rağmen iç dinamikleriyle özgün bir kültür ortamı yaratabilmeyi başaran yerler de olmuştur. Balkan coğrafyasında yer alan Vardar Yenicesi, Üsküp, Filibe, Selanik ve Prizren bu tür merkezlerdendir.

Bu çalışmada, kaynaklarda hep özel bir yerleşim birimi olarak anılan ve yetiştirdiği şairlerle Klasik Türk edebiyatına farklı bir renk katan Vardar Yenicesi'nin bu özelliği sebepleriyle irdelenecek, eğitimlerini burada alan ve şairlik yetenekleriyle Vardar Yenicesi deyince akla ilk gelen şairlerden Hayretî, Usûlî ve Hayâlî, şiirlerindeki ortak temalarla incelenecektir.

II. BİR KÜLTÜR MERKEZİ OLARAK “VARDAR YENİCESİ”

Anadolu sahasındaki tüm tezkireler taranarak hazırlanan *Tezkirelere Göre Dîvân Edebiyatı İsimler Sözlüğü* adlı eserden yararlanarak yazdığı “Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış” adlı makalesinde Mustafa İsen, en çok şair yetiştiren yerleşim merkezlerini çoktan aza doğru sıralamıştır (İsen, 1997: 70). Bu sıralamaya göre imparatorluğun kültür merkezi olan İstanbul 609 şairle birinci sırada yer alır. 20 şairle on beşinci sırada olan ve tezkire yazarlarının orali her şairi tanıtırken övgü dolu sözler sarf ettiği Vardar Yenicesi, kaynaklarda hep özel bir yerleşim birimi olarak anılmıştır.

Günümüzde Giannatsa/Yannitsa adıyla Yunanistan sınırları içinde yer alan Vardar Yenicesi'nin Osmanlı'dan önceki tarihi hakkında Ali Nihat Tarlan şu bilgileri verir:

Vardar Yenicesi havalisinde Osmanlı hâkimiyetinden önce Bizans imparatorluğu zamanında muhtelif Türk kavimleri iskân edilmişti. Dokuzuncu asırda Bizans kaynaklarında (Vardarlı Türkler) diye zikredilen bazı Türk grupları Selânik civarına yerleştirilmiş, onbirinci asırda Uguzlar yine Bizanslılar tarafından Makedonyaya iskân edilmiştir. Osmanlılardan önce bu mıntıkada Selçuklu Türklerin de herhangi bir devrede gelip yerleşmiş bulunması muhtemeldir. Ancak Rumeli ve havalisinin Türkleşmesi ondördüncü asır sonlarında başlar. Bu asırda kesif Türk unsurları artık bu havaliye yerleşmiştir. (Tarlan, 1992: 13)

Osmanlı Devleti zamanında Vardar Yenicesi, I. Murat döneminde Evrenos Bey tarafından fethedilmiş ve sonrasında akıncı beyliklerinden Evrenosoğulları'nın himayesine verilmiştir. Abdülkadir Özcan'ın verdiği bilgiye göre, hafif süvari birlikleri olan akıncılar, Osmanlı uç beyliğinin devlet hâline gelmesinde etkin

rol oynamışlar, Yeniçeri Ocağı kurulduktan sonra da sınır boylarında görevlerine devam etmişlerdir (Özcan, 1989: 249). Mihaloğulları, Turhanlılar, Yahyalılar gibi adlarla anılan bu akıncı ailelerinden her biri Rumeli’de bir merkezin yönetimini üstlenmişti. Vardar Yenicesi’ne de yukarıda belirtildiği gibi Evrenosoğulları hâkimdi.

M. Kiel, *Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi - Giannitsa)* adlı eserinde, fetihlerdeki başarısı nedeniyle I. Murat’ın Güney Makedonya ve Batı Trakya’nın büyük bölümünün yönetimini verdiği Evrenos Bey’in kendisine merkez olarak neden Vardar Yenicesi’ni seçtiği üzerine çeşitli fikirler yürütmüştür. Buna göre, coğrafi olarak Giannitsa Gölü ile Paikon Dağları arasındaki Kampania Ovasının kuzeybatı kısmında yer alan Yenice, diğer ülkelerle iletişimin kolay olması gibi stratejik bir nedenle seçilmiş olabilir. Ayrıca akıncıların önemli liderlerinden olan Evrenos Bey ve torunları, orduyu toplamak ve atları beslemek için geniş alanlara ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle coğrafi olarak da bu bölge uygun görülmüş olmalıdır. “Yenice” adından dolayı şehrin eski bir yerleşim merkezi üzerine kurulduğunun tahmin edilebileceğini söyleyen Kiel, kuruluş tarihi olarak 1383-1385 arasını verir (Kiel, 1971: 303).

Evrenos Bey’in kendine merkez yapmasıyla bir kültür şehri olmaya başlayan Yenice’yi bayındır hâle getirmek için buraya Evrenos Bey’in kendisi, oğulları ve torunları tarafından cami, mescid, medrese, imaret ve vakıflar yaptırılmıştır. Zamanla bir edebiyat merkezi de olan Yenice, önemli şairler yetiştirmiştir.

“Akıncılığın Türk Kültür ve Edebiyatına Katkıları” adlı makalesinde akıncı beylerinin oluşturduğu edebî muhitlerden söz eden Mustafa İsen, buradaki yapının Osmanlı saray sisteminin küçük bir modeli olduğunu ve beylerin Osmanlı padişahları gibi sanata değer verip sanatçıyı himaye ettiklerini belirtir (İsen, 1998: 81). Bu bağlamda, yetiştirdiği şairlerle edebî çevrelerde hep özel bir yeri olan Vardar Yenicesi’nin bu yönüne daha yakından bakmak gerekir.

Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-Şuarâ*’da tanıttığı her Vardar Yeniceci şairde bu kasabayı “münbit-i şuarâ ve maden-i zurefâ” (Kılıç, 1994: 150), “mecma-ı şuarâ vü menba-ı zurefâ” (255), “maden-i şuarâ-yı belâgat-şîâr” (345) gibi güzel sözlerle övmeden geçemez. Buralı şairlerin kişilik özelliklerini de Garîbî’yi anlatırken şöyle belirtmiştir: “(...) zurefâ-yı Yenice kâidesi üzre fakr u fenâ ihtiyâr [ederler]” (922). Şairleri “fakr u fenâ” ihtiyar etmeye yönelten tasavvufi ortamın oluşumu ve özellikleri, Yeniceci şairleri anlamak açısından önemli ipucu olacaktır.

Osmanlı padişahlarının şairlerin yanı sıra mutasavvıflara da büyük değer verdikleri, mutasavvıflarla da şairlerin gönül bağı olduğu bilinen bir durumdur. Osmanlı sarayını örnek alan akıncı beyliklerinde de durum farklı olmamıştır. Mustafa İsen’in verdiği bilgilerden, Vardar Yenicesi’nde şairleri etkileyen tasavvufi ortamın oluşumunda Şeyh Abdullah-ı İllâhî’nin (ö. 1491) önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır (İsen, 1998: 82).

Molla İlâhî, Evrenoszâde Ahmet Bey'in teklifiyle İstanbul'dan Vardar Yenicesi'ne gitmiş, burada akıncıları gazaya teşvik eden manevi kuvvet olmuştur. Mustafa Kara'nın belirttiğine göre, "Nakşibendiyye'nin dolayısıyla aşk, vecd ve vahdet-i vücuda dayalı tasavvufî düşüncenin" Anadolu ve Rumeli'de yayılmasına hizmet eden sûfilerden olan İlâhî'nin, Horasan okulunun etkisiyle oluşturduğu coşkun ve serbest düşünceye dayalı tasavvufi ortam Hayretî, Hayâlî, Usûlî, Sırrî, Günâhî gibi şairleri etkilemiştir (Kara, 1988: 389-390).

Molla İlâhî ile şekillenen Vardar Yenicesi'nin bu tasavvufî ortamının şairlerin şiirlerine yansıyan özellikleri nelerdir? Bu soruyu şu şekilde yanıtlamak mümkün: Hayretî, Usûlî, Hayâlî ve burada yetişen diğer şairlerde görülen samimiyet, kimseye baş eğmeme, istigna ve bunların sonucu hayata eleştirel bakış.

Vardar Yenicesi hakkında-öznel olmakla birlikte-şairlerin şiirlerinden faydalanarak da bazı bilgiler edinmek mümkün. Burası için bir şehrengiz yazan Hayretî, Vardar Yenicesi'nin görse cennetin bile utanacağı güzellikte bir yer olduğunu; her köşesinin gonca ağzlı, gül yüzlü ve servi boylu güzellerle dolu olduğunu söyler (Çavuşoğlu, 1976: 87). Gazellerinde de zaman zaman Vardar Yenicesi'nden söz eden şair, akıncı ocaklarıyla birlikte sefere gittiğinde veya İstanbul'da bulunduğu zamanlarda Vardar'a olan özlemini samimi bir şekilde dile getirmiştir:

Eşk-i çeşmüm gibi yüz üzre sürinüp niçe gün

Kanda isen seni görem gibi Vardar yine

(Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1981: 383)

Hayretî'ye göre Vardar Yenicesi dünya gamından uzaklaşmak için sığınılacak bir yerdir ve şair zaman zaman oraya gidememe korkusu yaşar:

Yaşı gözümün eylemedin âlemi deryâ

Ey Hayretî kan agrayu Vardarı görem mi (419)

Usûlî de Vardar Yenicesi için bir şehrengiz yazmıştır. Burası için övgü dolu sözler sarf eden şair, Yenice'nin benzerinin ne Hıta ne de Çin'de olduğunu, insanların filozof, âlim ve kâmil olduğunu söyleyerek memleketini övmüş (İsen, 1990: 45) fakat ne yazık ki şehri tanıtan bilgiler vermemiştir.

Yenice'nin tasavvufi ortamının özelliğine bir beyitle değinen Hayâlî ise burada yaptığı ibadetle kendini Türkistan'ın hakanı olarak gördüğünü belirtir:

Ey Hayâlî edeli Vardar elinde itikâf

Kendimi gûyâ ki Türkistâna hakan eyledim (Tarlan, 1992: 216)

Sonuç olarak Orhan Bey döneminden Fetret devrine kadar Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki fetihlerinde etkin rol oynayan Evrenos Bey'in Vardar Yenicesi'ni merkez olarak seçmesiyle şehir bayındır bir görünüm kazanırken Molla İlâhî'nin

oluşturduğu tasavvufî ortamla da şehrin manevî yapısı tamamlanmış, bu ortamdan etkilenen önemli şairler yetişmiştir. Böylece Vardar Yenicesi, akıncılığın önemini yitirdiği 16. yüzyılın ortalarına kadar hem askerî hem de kültürel açıdan Osmanlı Devleti’nin önemli merkezlerinden biri olmuştur.

III. VARDAR YENİCELİ ÜÇ ŞAİR: HAYRETÎ - USÛLÎ - HAYÂLÎ

Vardar Yenicesi’nin 16. yüzyılda yetiştirdiği şairlerden Hayretî (ö. 1535), Usûlî (ö. 1538) ve Hayâlî (ö. 1557) kaynaklarda hep birlikte anılmışlardır. Örneğin Âşık Çelebi, Vardar Yenicesi’ne gittiğinde Evrenos Bey ve Şeyh İlâhî’den sonra Hayretî ve Usûlî’nin ruhuna Fatıha okurken onların arasına “bî-ihiyâr” Hayâlî’yi de katmıştır. Henüz hayatta olan Hayâlî için neden dua ettiğine şaşırırken Hayâlî’nin vefat haberini alır (Kılıç, 1994: 881). Yine Âşık Çelebi’nin Hayâlî için söylediği şu sözlerden üçünün arkadaş olduğu anlaşılıyor: “Usûlî’nün ve Hayretî’nün musâhib ü hem-demi idi” (868). Bununla birlikte bu üç şairin dost olduğuna dair elimizde fazla bilgi yoktur. Hatta Hayâlî, Hayretî için İbrahim Paşa’ya çok da dostâne olmayan sözler söyleyerek hemşehrisinin saray çevresinde daha fazla itibar kazanmasına engel olmuştur. Hayâlî’nin yirmi yıllık arkadaşı Âşık Çelebi’nin anlattığına göre İbrahim Paşa, Hayretî’nin kendisine sunduğu kasideyi çok beğenir ve hakkında daha fazla bilgi edinmek için o sıralarda saray çevresinin çok sevdiği Hayâlî’ye “Hemşehrün Hayretîyi bilür misin” diye sorar. Hayâlî şu yanıtı verir: “Bilürüm ne pervâ-yı câh u mansıb ve ne hidmet-i pâdişâh u mülâzemet-i paşadadur âlem-i istignâdadur perîşânlık ve bî-ser ü sâ mânlık ile özge hevâdadur. Hatta bu yakınlarda bir gazel dimişdür bir alâ matla vâki olmuşdur ki nazîre diyemedüm.” Paşa, hangisi diye sorunca şu matlaı okur:

Ne Süleymâna esîrüz ne Selîmün kulıyuz

Kimse bilmez bizi bir şâh-ı kerîmün kulıyuz

Bunun üzerine İbrahim Paşa, Hayretî’ye küçük bir tımar vermekle yetinir. Gururlu şair bu tımarı reddeder. Yahyalı ve Mihalli beylerine hizmet ederek onların yardım ve bahşişleriyle geçimini sağlamaya çalışır (317-318). Hayâlî’nin bu davranışını, yakın arkadaşı olmasına rağmen Âşık Çelebi de onaylamamış ve onu fitnelikle suçlamıştır. Sonuçta, Hayâlî’nin hakkında söylediği sözler, Hayretî’nin yaşamını farklı bir çizgide sürdürmesine sebep olmuştur. Diğer yandan, Usûlî’nin bir şiirinde onu anması nedeniyle Hayretî ile Usûlî’nin arkadaş oldukları söylenebilir:

Harîm-i yâre varırken eger vâdî-i hayretde

Bilirsin Hayretî-i vâlih u hayrâna aşk eyle (İsen, 1990: 212)

Aralarındaki ilişkiye dair tarihî kaynaklardan edindiğimiz bu bilgilerden yola çıkarak Hayretî, Usûlî ve Hayâlî’nin ortak yönlerini şöyle sıralayabiliriz.

1. Üçü de Vardar Yenicesi'ndendir. Hayâlî genç yaşta buradan ayrılarak İstanbul'a gitmiş, Hayretî bir dönem İstanbul'da yaşamış daha sonra Yenice'ye dönmüştür. Usûlî ise bir süre Mısır'da kaldıktan sonra memleketine gitmiştir.
2. Hayretî ve Usûlî bu yörede bulunan Evrenos Beylerine saygı ve minnetlerini yazdıkları abartısız ve az sayıdaki kaside ile dile getirmişlerdir. Hayâlî ise kasidelerinin çoğunu Kanûnî'ye sunmuştur.
3. Şairler, Vardar Yenicesi'nin yukarıda sözünü ettiğimiz tasavvufi havasından kaynaklanan özelliklerini eserlerine yansıtmışlar; padişaha ve beylere istigna ile yaklaşarak aldırılmaz ve kayıtsız bir ruh hâliyle şiirlerini yazmışlardır.

IV. TARİKAT/MEZHEP/MEŞREP BAKIMINDAN HAYRETÎ - USÛLÎ - HAYÂLÎ

Tezkirelerde hakkında verilen bilgilere bakıldığında Hayretî'nin mezhebi ve meşrebi için şunların söylendiği görülür: "levend-meşreb ulvî-mezheb" (Kılıç, 1994: 317), "derviş meşrep, Caferi mezhep" (İsen, 1999: 229), "gönli gani tabî müstagnî" (İsen, 1994: 208). Şiirlerine baktığımızda ise Hayretî'nin kendini "abdâl", Rumili abdâli", "bende-i Âl-i Abâ", "dervîş", "Kalender", "Bektâşî" olarak tanımladığı görülür. Hatta bir beytinde İbrahim Gülşenî'den himmet beklemesi bir ara Gülşeniliğe intisap ettiğini gösterir. Mehmed Çavuşoğlu onun Gülşeniliğini kardeşi Yusûf-ı Sîne-çâk ile ilişkilendirerek açıklar: Hayretî de kardeşi gibi önce Gülşeniliğe intisap etmiştir, fakat Sîne-çâk daha sonra Mevleviliği, Hayretî ise "gâlib bir ihtimâlle" Bektaşılığı seçmiştir (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1981: XIV).

Hayretî'den üç yıl sonra vefat eden Usûlî'nin İbrahim Gülşenî'ye intisap ettiği Âşık Çelebi, Latîfî ve Gelibolulu Âlî'nin tezkirelerinde açıkça belirtilmiştir. Âşık Çelebi ayrıca "Nesîmiyyat türehâtı" diyerek onun Hurûfiliğini ön plana çıkarmıştır. Abdülbâki Gölpınarlı da *Nesîmi-Usulî-Ruhi-i Bağdadi* adlı eserinde Usûlî'nin "Nesîmi muakkibi" olduğunu söylemiştir. Daha sonra Gülşeniliğe intisap ettiğini belirten Gölpınarlı, Hurûfilik ile Gülşenilik arasında da bağlantı kurmuştur. Buna göre, o dönem Gülşeniliğinde Hurûfilik önemli bir unsurdur (Gölpınarlı, 1953: 15). Ancak Usûlî yalnızca Hurûfilik tesiri altında kalmamıştır. Onun şiirlerinde on iki imam övgüsü, Melâmet neşvesi ve Kalenderilik vasıfları da görülmektedir.

Âşık Çelebi'nin "Rumilinün sühan-ârâsı hevâ-yı istignânun hümâsı Kâf-ı âlem-i ıtlâkun ankâsı bî-tekayyüdlük kûyının gedâsı şeh-levendlük gürühünün pâdişâsı" (Kılıç, 1994: 868) diye tanıttığı Hayâlî, Kalenderî dervişlere katılma hikâyesini şu beytiyle anlatır:

Çehresinde görüben lem'a-i nûr-ı Nebevî

Bir yalın yüzlü ışıık şevkine oldum alevî (Tarlan, 1992: 322)

Hayâlî'nin peşlerine takılıp tüm Rumeli'yi dolaştığı ve birkaç kez de İstanbul'a geldiği Kalenderî halkasının başında Baba Ali Mest-i Acemî vardır. İstanbul'a gelişlerinden birinde Hayâlî, İstanbul kadısı Sarı Gürz lakaplı Nureddin Efendi'nin dikkatini çeker ve onu Kalenderiler arasından alıp tahsil görmesi için şehir muhtesibi Uzun Ali'nin yanına verir. Böylece Hayâlî'nin talihi açılmış Defterdar İskender Çelebi, Sadrazam İbrahim Paşa ve devrin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar uzanan şöhret basamaklarını hızla aşarak dönemin ünlü şairlerinden biri olmuştur. Hayâlî'nin dünya nimetlerini reddeden gezgin bir derviş iken padişahın gözdesi bir şair olmasını Âşık Çelebi “(...) pence-i sultânîden tume yiyüp sâid-i sâadetde karâr iden şâhbâz oldu. İbtidâda ulûfe itdiler badehû timâr virdiler yine zeâmet itdiler her gazel ü kasîde virdükde bahşş ü ihsânlarla riâyet itdiler zeâmeti yüz binden ziyâde oldu gün geldükce şem-i ikbâli pertev-i iltifât-ı şâhî ile ziyâde oldu” (Kılıç, 1994: 869) ifadeleriyle anlatır. Yine Âşık Çelebi, onun bütün bu nimetlere karşı dervişlik vasfıyla istigna gösterdiğini de belirtir: “Mülk ü mâl ve ehl ü iyâl ve mansıb u menâl ve sâ'ir amâl iştigâlınden mücerred idi zencîrlerle bağlasan ahkâm-ı dünyâya gayr-ı mukayyed idi” (870).

V. ŞAIRLERİN HAYATA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Hayretî, Usûlî ve Hayâlî'nin bağlı buldukları inanç sistemleri; hayata bakış açılarında ve bir sanatkar olarak onu edebî yapıya dönüştürmelerinde önemli pay sahibidir. Vardar Yenicesi'ndeki tasavvufi ortam, bu üç şairin yaşamında derin izler bırakmış, şairler bağımsız kişilikleriyle hayata daha eleştirel bakabilmişlerdir.

Dîvân'ında Abdâlân-ı Rum'un düşünce dünyasını, tavır ve davranışlarını sıkça gördüğümüz Hayretî, onların dünya nimetlerine baş eğmez hâlini de tasvir etmiştir. Daha büyük bir iltifata nail olabileceksen kendisine küçük bir tımar verilmesine neden olan aşağıdaki beyit -Hayâlî'nin bu olaydaki dahlini de unutmamak gerekir- onun siyasi otoriteyle ilişkisini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır:

Ne Süleymâna esîrüz ne Selîmün kulıyuz

Kimse bilmez bizi bir şâh-ı Kerîmün kulıyuz

(Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1981: 219)

İrfan sahiplerini kuru sözlerle avutan değer bilmez beyleri ve pašaları da eleştiren Hayretî, yukarıdaki beyit nedeniyle kendisine verilen cüz'i tımarı reddetmiştir. Dünya malına müstagni yaklaşımı belirgin olarak görülen Hayretî'nin *Dîvân*'ında yer alan 21 kasidenin içeriğine bakıldığında ilk kasidelerin tevhid, na t, Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve on iki imam övgüleri içerdiği görülür. Daha sonra dönemin padişah ve pašalarına yönelik övgülerin gelmesi gerekir ancak Hayretî bu konuda çok az kaside yazmıştır. Kanûnî'ye sunduğu düşünülen “âb” redifli kaside, Sadrazam İbrahim Paşa'ya yazdığı kaside, Vardar Yenicesi'ndeki akıncı beylerinden Abdi ve

İshak Beylere yazdığı birer kaside ve yine kim olduğu bilinmeyen bir paşaya yazdığı kaside dışında bir kişiyi övme amaçlı kaside yazmamıştır. Diğer kasidelerinde Hayretî, felekten şikâyet etmiş, insanın dünyadaki hâlini, dünyanın geçiciliğini dile getirmiş ve abdallığı övmüştür.

Hayretî, beyleri kadirbilmez olarak niteleyip onlara baş eğmezken saltanat makamını da “künc-i mihnet” gibi görür. Bu durumda Hayretî’ye göre baş eğilecek, kul olunacak tek değer “aşk”tır:

İşk şâhna kul olup ihtiyâr ile bu gün

Dostlar baş egmeyen sultâna gönlümdür benim

(Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1981: 315)

Aşk öyle bir ülkedir ki orada zengin-fakir, padişah-kul ayrımı yoktur. Bu bilince erişen kişi cihan beylerinin önünde baş eğmeyecektir:

Kul olan ıška cihân beglerine egmedi baş

Başka sultân-ı cihânuz gör e kimün kulıyuz (219)

Hayretî’ye göre siyasi otoriteyi temsil eden padişah, dünyevi işlerle uğraştığından aşkın yüceliğine ulaşamamıştır. Bu nedenle aşk ehli, kendini padişahın yüce görür:

Hayretî başumdaki key tâc-ı zerrînüm durur

Şâh-ı ışkâm ben ne müflisdür yanumda Keykubâd (160)

Gerçek padişah, yani aşk ülkesine padişah olmak için ise tasavvuf yoluna baş koyup gönül ehli olmak gerekmektedir:

Pâdişâh olmak dilersen Hayretî

Eylegil bir tekye küncin ihtiyâr (445)

Gülşeniliğe intisap ettiği bilinen Usûlî, şiirlerinde Kalenderilikten, abdallıktan ve Hz. Ali’ye bağlılıktan da söz etmiştir. Defterdar İskender Çelebi ile Evrenosoğulları’ndan İsa ve Abdi Beylere birer kaside sunmuştur. Bunların dışında biri Farsça, iki kasidesi daha vardır. İsa ve Abdi Beylere sunduğu kasidelerinde Usûlî, Vardar Yenicesi’ne hâkim bu beylerin adilliklerine ve kerem sahibi oluşlarına duyduğu minneti Hayretî gibi abartılı ifadelerden kaçınarak dile getirmiştir. Şairin bu beylere olan sevgisinin nedenlerinden biri de onların derviş niteliklerine sahip olmasıdır. Örneğin Evrenosoğlu Abdi Bey şöyle tanıtılır:

Sûretâ begsin velî dervîşlikdir sîretin

Zî-saâdet devlet-i dünyâ vü ukbâ sende var (İsen, 1990: 67)

Usûlî'nin siyasi güce karşı en sert tepkisi “yûf” redifli gazelinde görülür. Şairin diğer şiirlerinde fazla görülmeyen bir öfkeyle dile getirdiği dünyaya, sultanlara, beylere yönelik eleştirel tavır, gazelin onu etkileyen bir olay sonucu yazıldığını düşündürmektedir:

Dürülür çün kamu defterleri tomâr gibi

Dehr sultânlarının defter ü dîvânına yûf

...

Bu cihân beglerinin ehl-i kemâle dâyim

Kuru tahsînine vü etdiği ihsânına yûf (153)

İsmail Özmen, Usûlî'nin bu şiirinin Türk yazınındaki ilk “yuf-yuh” redifli şiir olduğunu söyler ve şöyle devam eder: “Ayrıca [bu şiir] Bektaşî şiirinde sosyal eleştiri havası taşıyan örnekler arasında yer alır” (Özmen, 1998: 355). Usûlî'nin bu eleştirel tavrı, dünya kaygısı çekmemesinden ötürüdür. Şair, kaybedecek hiçbir şeyi olmayan insanın rahatlığıyla düşüncelerini açıkça dile getirir. Onun bu özelliği tezkire yazarlarının da gözünden kaçmamıştır. Örneğin Latîfî, Usûlî'nin yaşam tarzı ve dünya görüşünü şöyle açıklar:

Usûlî'nin yoksullukla tuhaf bir uzlet ve inzivası kanaatle garip bir zenginliği ve tok gözlülüğü vardı. Dayanılmayacak kadar yoksul düşülen anda bile hamiyet sahibi kişilere alçalmaktansa kanaat ve mücadele köşelerinde nefse sabır tavsiye etmek ve canı baskı altına almak daha iyidir der ve hiç kimseye ihtiyacını bildirip baş eğmezdi. İlahî dergâhı bırakıp vezir ve bey kapılarına giden dilenciler gibi elini paraya uzatmazdı. (İsen, 1999: 454)

Bu kişilik özelliğiyle sultanlara, beylere gönül indirmeyen Usûlî, Hayretî gibi aşkı yüceltir:

Bir güzeller şâhına bin cân ile kul oldu dil

Bu cihânın ne vezîrinde ne paşâsındadır (İsen, 1990: 120)

Kendisi de gönül ülkesinin padişahıdır:

Aldanmadık bu memleketin tâc u tahtına

Bu taht içinde biz de acep pâdişâlarız (138)

Dünyayı değersiz gören Usûlî, dünyevi istekler için devlet büyüklerine el açmayı eleştirmiş ve bir gönle girmeyi her şeyden üstün tutmuştur.

Kanûnî'nin gözde şairlerinden olan Hayâlî, *Dîvân*'ındaki 23 kasidenin on beşini ona yazmış, ancak tasavvufî görüşleri nedeniyle tam bir saray şairi olmamıştır. Kendini “abdâl”, “Haydarî”, “Kalender” gibi tabirlerle tanımlayan Hayâlî, “fakr”ı esas aldığını şöyle belirtir:

Benem ol saltanat-ı fakr şâhı kim oldu

Kağımda iki cihân begleri sipâhiler (Tarlan, 1992: 141)

Hayretî kadar coşkun olmamakla birlikte Hayâlî, âşık olmakla padişahlığı karşılaştırmış ve bu yarışta âşığı galip getirmiştir:

Begligim var âlem içre çok şükür Allâhıma

Tâze bir şâha kul oldum âlemin sultânıyem (212)

Kûy-i vefâda bir güzelin hâk-i râhıyız

Ey aşk devletinde cihân pâdişâhıyız (159)

Dünya malına değer vermeyerek ondan gelecek her şeye istigna ile bakan Hayâlî; Hayretî ve Usûlî gibi önünde başını eğdiği tek değerın “aşk” olduğunu belirtir ve sevgilinin eşiginde kul olmayı dünya saltanatına değışmeyeceğini söyler:

Ben ol Hayâlîyem ki eşigin gedâlıgın

Taht-ı Acemle milket-i Osmâna vermezem (208)

VI. SONUÇ

Osmanlı kültür merkezleri arasında özel bir yeri olan Vardar Yenicesi, özellikle 16. yüzyılda yetiştirdiği şairlerle Klasik Türk şiirine Balkanlar’dan farklı bir soluk getirmiştir. Akıncı beylerinden Evrenos Bey tarafından fethedilen Yenice, Evrenosoğulları’nın merkezi olmuş, akınlarda elde edilen ganimetin bir kısmıyla şehir imar edilirken bilim ve sanat faaliyetleri de ihmal edilmemiştir. Evrenosoğlu Ahmet Bey’in davetiyle Vardar Yenicesi’ne gelen Molla İlâhî, vahdet-i vücuda dayalı tasavvufi düşüncenin burada yayılmasını sağlamıştır. Horasan tasavvuf ekolüne bağlı olduğu için şiire de önem veren Molla İlâhî’nin oluşturduğu bu ortamdan etkilenen Hayâlî, Hayretî, Usûlî, Sırrî, Günâhî, Âgehî, Yûsuf-ı Sîne-çâk, Garîbî gibi şairler yetişmiştir. Vardar Yeniceli bu şairlerin ortak özellikleri; baş eğmeyen aldırma yapıları ve bir derviş duyarlılığı ile şiirlerini yazmalarındır.

Klasik Türk edebiyatında, Vardar Yenicesi denince akla ilk gelen şairler; Hayretî (ö. 1535), Usûlî (ö. 1538) ve Hayâlî (ö. 1557)’dir. Çağdaş olan bu şairler, Vardar Yenicesi’ndeki tasavvufi ortamın tüm özelliklerini şiirlerine yansıtmışlardır. Kendini “Rumili abdâlî”, “Kalender”, “derviş” olarak niteleyen Hayretî’nin lirik bir eda ile yazdığı şiirlerinde, baş eğmez kişiliği açıkça görülmektedir. Nesîmî takipçisi kabul edilen Usûlî, özellikle “yûf” redifli gazelinde, değer bilmeyen ve sahip olduğu gücü sonsuza dek yitirmeyeceğini düşünen beyleri eleştirmiştir. Hayâlî, Osmanlı sarayına yakın bir şair olmasına rağmen kayıt tanımaz hâlini devam ettirmiştir. Sonuçta, “gâzîler ocağı, ârifler durağı” Vardar Yenicesi’nde ilk eğitimlerini alan bu şairlerin ser-âzâd tavırları, onların hayata ve siyasi güce daha eleştirel bakabilmelerini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed. (1974), “Hayretî’nin Belgrad Şehr-engîzi”, *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, ss. 325-356.
- . (1976), “Hayretî’nin Yenice Şehr-engîzi”, *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, ss. 81-100.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed ve TANYERİ, M. Ali (hızl.). (1981), *Hayretî-Dîvan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Hiclâl. (2001), *Çağlarını Eleştiren Divan Şairleri: Hayretî-Usûlî-Hayâlî*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki. (1953), *Nesimi-Usuli-Ruhi-i Bağdadi*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- İSEN, Mustafa (hızl.). (1990), *Usûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- . (hızl.). (1994), *Kühü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, AKMY, Ankara.
- . (1997), “Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar - Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış”, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara, ss. 64-75.
- . (1997), “Kültür Tarihimizden Portreler: Usûlî”, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara, ss. 267-271.
- . (1998), “Akıncılığın Türk Kültür ve Edebiyatına Katkıları”, *Türkiye Günlüğü*, S. 49, ss. 80-86.
- . (hızl.). (1999), *Latîfî Tezkiresi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARA, Mustafa (1988), “Molla İlâhî’ye Dair”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. VII-VIII, ss. 365-390.
- KILIÇ, Filiz (hızl.). (1994), *Meşa’irü’ş-Şu’ara I-II*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KIEL, M. (1971), *Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi-Giannitsa) A Forgotten Turkish Cultural Centre in Macedonia of the 15th and 16th Century*, *Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica III*, Leiden.
- ÖZCAN, Abdülkadir. (1989), “Akıncı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, ss. 249-250.
- ÖZMEN, İsmail. (1998), *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, C. 2, KBY, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (hızl.). (1992), *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.